

KATARZYNA PADUCH¹

Instytut Historii, Wydział Nauk Historycznych
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
ORCID: 0000-0002-5262-5577

REWINDYKACJE WARSZAWSKICH ZBIORÓW BIBLIOTECZNYCH NA ŁAMACH DZIENNIKA „ŻYCIE WARSZAWY” W LATACH 1945-1947

**The revindication of Warsaw library collections in the newspaper
Życie Warszawy in 1945-1947**
Abstract

This article has been entirely devoted to an analysis of articles and information published in 1945-1947 in the *Życie Warszawy* newspaper regarding the revindication of book collections in libraries, offices and institutions located in Warsaw. As a result of the analysis of press articles, it shows in what way and how often information on the revindication of library collections was published.

Keywords: libraries, revindication of library collections, *Życie Warszawy*

Abstrakt

Niniejszy artykuł został w całości poświęcony analizie artykułów oraz informacji zamieszczonych w latach 1945-1947 na łamach dziennika „Życie Warszawy” dotyczących rewindykacji księgozbiorów pochodzących z bibliotek, urzędów oraz instytucji znajdujących się w Warszawie. Ukazano w wyniku analizy artykułów prasowych, w jaki sposób oraz jak często publikowano informacje poświęcone rewindykacji zbiorów bibliotecznych.

Słowa kluczowe: biblioteki, rewindykacja zbiorów bibliotecznych, „Życie Warszawy”

W czasie II wojny światowej w wyniku grabieży dóbr kultury Polska poniosła ogromne straty. Ta grabież rozpoczęła się tuż po wkroczeniu na teren państwa polskiego we wrześniu 1939 roku wojsk niemieckich. Już jesienią 1939 roku tzw. Kommando Paulsen kierowane przez Untersturmführera SS Petera Paulsena dokonało pierwszej centralnie

¹ Dr Katarzyna Paduch – historyk, absolwentka Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, obecnie adiunkt w Instytucie Historii UKSW. Zainteresowania naukowe: historia książki i bibliotek w XIX-XX w., dzieje Mazowsza. E-mail: k.paduch@uksw.edu.pl.

zorganizowanej akcji wywozu cennych zbiorów m.in. z Warszawy, Krakowa oraz Lublina². Przedstawiciele władz niemieckich na terenie państwa polskiego powoływali specjalne instytucje, które miały zajmować się grabieżą dóbr kultury³. Największych zniszczeń podczas II wojny światowej wojsko niemieckie dokonało na terenie Warszawy. To właśnie w stolicy zgromadzone były dobra kultury, w tym zbiory biblioteczne, które były skarbem narodu, a także wyrazem jego tożsamości oraz jedności narodowej⁴. Przed wybuchem II wojny światowej w Warszawie zgromadzona była największa kolekcja zbiorów zabytkowych znajdująca się w bibliotekach publicznych: Bibliotece Uniwersyteckiej, Bibliotece Narodowej, a także Bibliotece Publicznej m. st. Warszawy. Ponadto w stolicy znajdowały się wówczas trzy biblioteki ordynackie: Krasieńskich, Zamoyskich oraz Przezdzieckich, a także wiele cennych zbiorów zgromadzonych w instytucjach kultury mieszczących się wówczas w stolicy⁵.

Po zakończeniu działań wojennych rozpoczął się proces rewindykacji zbiorów bibliotecznych. Na temat pracy polskich badaczy oraz instytucji powołanych do odzyskiwania narodowych dóbr kultury powstało szereg opracowań oraz artykułów⁶. Pomimo zainteresowania badaczy tematem rewindykacji, do badań nad wspomnianym zagadnieniem nie została wykorzystana prasa. Publikowane na łamach prasy polskiej informacje dotyczące rewindykacji zbiorów bibliotecznych nie zostały jak dotąd poddane szerszej analizie historycznej⁷. W związku z tym niniejszy artykuł został w całości poświęcony analizie artykułów oraz informacji prasowych zamieszczonych w latach 1945-1947 na łamach dziennika „Życie Warszawy”, dotyczących rewindykacji księgozbiorów pochodzących z bibliotek oraz instytucji znajdujących się na terenie Warszawy.

² *Straty bibliotek polskich w czasie II wojny światowej*, opr. B. Bienkowska, Warszawa 1994, s. 14; M. Rutowska, *Straty kulturalne Polski w latach wojny i okupacji hitlerowskiej 1939-1945*, w: *Zbrodnie i sprawy: ludobójstwo hitlerowskie przed sądem ludzkości i historii*, red. C. Pilichowski, Warszawa 1980, s. 733.

³ *Straty bibliotek polskich...*, op. cit., s. 14-17; zob. S. Kania, *Stosunek faszyzmu hitlerowskiego do kultury polskiej*, w: *Zbrodnie i sprawy...*, op. cit., s. 656-664; R. Fuks, S. Kania, *Grabież dzieł sztuki i niszczenie kultury polskiej*, w: *Zbrodnie i sprawy...*, op. cit., s. 680-691; K.A. Ajewski, *Niszczenie i grabież państwowych i prywatnych zbiorów muzealnych i artystycznych Warszawy podczas II wojny światowej*, w: *Dokumenty rewindykacyjne polskich dóbr kultury zrabowanych przez Niemców w latach 1939-1944 z archiwum Karola Estreichera jr., największego rewindykatora w historii Europy (1939-1975)*, red. Z.K. Witek, Kraków 2015, s. 427-457; A. Łuczak, *Utracenie Decorum. Grabież dóbr kultury z majątków ziemiaństwa polskiego w Wielkopolsce w czasie okupacji niemieckiej w latach 1939-1945*, Warszawa-Poznań 2011, s. 118-248.

⁴ K.A. Ajewski, *Niszczenie i grabież państwowych i prywatnych...*, op. cit., s. 427.

⁵ Zob. H. Łaskarzewska, *Losy księgozbiorów historycznych w latach 1939-1945 i po zakończeniu drugiej wojny światowej*, „Cenne, Bezcenne, Utraczone”, 2012, wydanie specjalne, s. 15; E. Chwalewik, *Zbiory polskie: archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w porządku alfabetycznym według miejscowości ułożone*, t. 2, Warszawa-Kraków 1927, s. 271-441.

⁶ Zob. m.in. K.A. Ajewski, *Niszczenie i grabież państwowych i prywatnych...*, op. cit., s. 427-457; J.R. Kudelski, *Rewindykacje dóbr kultury na Dolnym Śląsku w latach 1945-1949*, „Kwartalnik Historyczny”, 2016, z. 1, s. 71-94; H. Łaskarzewska, *Losy księgozbiorów...*, op. cit., s. 15-26; D. Matelski, *Losy polskich dóbr kultury w Rosji i ZSRR: próby restytucji: archiwa, księgozbiory, dzieła sztuki, pomniki*, Poznań 2003; A. Mężyński, *Biblioteki Warszawy w latach 1939-1945*, Warszawa 2010, s. 281-288; C. Skuza, *Wojenne i powojenne losy polskich skarbów narodowych*, Toruń 1994.

⁷ Analizując prasę jako źródło historyczne, należy zachować krytyczne podejście, gdyż wszelkie wydawnictwa, w tym prasa w okresie PRL-u, zostały podporządkowane interesom władzy. Na temat prasy jako źródła historycznego oraz prasy polskiej w XX w. pisali m.in. J. Myśliński, *Uwagi o prasie polskiej przełomu XIX i XX w. jako źródło historycznym*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”, 14/1974, z. 1, s. 5-26; A. Słomkowska, *Historia dziennikarstwa PRL: (stan – potrzeby – metody badań. Wybrane problemy i tezy)*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej”, 24/1985-1986, z. 1, s. 7-27; A. Domska, *Ograniczenia wolności prasy w PRL*, „Studia prawno-ekonomiczne”, 84/2011, s. 79-100.

Władze Polski Ludowej po zakończeniu działań wojennych przystąpiły do realizacji swojego programu. W zakresie kultury podstawowym założeniem polityki było zapewnienie powszechnego i bezpłatnego dostępu do jej dóbr. Ważnym czynnikiem realizacji założeń programowych nowej władzy stała się książka⁸. Gazeta „Życie Warszawy” była jednym z ważniejszych pism codziennych, którego pierwszy numer ukazał się w wyzwolonej części stolicy 15 października 1944 roku. Wydawana początkowo przez Spółdzielnię Wydawniczo-Oświatową „Czytelnik” zyskała status czołowego dziennika stolicy, adresowanego do inteligencji polskiej, a także cytowanego przez zagraniczne agencje prasowe. Zaś nakład dziennika w analizowanych latach wzrósł z 51 000 w 1945 roku do 130 000 w 1947 roku⁹. Na łamach „Życia Warszawy” publikowano w pierwszych latach powojennych artykuły podkreślające wartość i znaczenie książki, a także jej rolę w odbudowie państwa i jego kultury. W publikowanych artykułach podkreślano także rolę zbiorów bibliotecznych oraz wartość książki dla każdego obywatela, pisząc, iż na książkę „czeka cały naród”, zarówno młodzież, jak i robotnicy, chłopcy i inteligencja¹⁰. W 1945 roku, kiedy państwo polskie odradzało się ze zniszczeń wojennych, szczególną wartość miało ratowanie ocalałych oraz rewindykacja zagrabionych polskich dóbr kultury. W pierwszych latach po wojnie redaktorzy konsekwentnie przypominali mieszkańcom stolicy, iż grabież dzieł sztuki, w tym zbiorów bibliotecznych, była jednym z aktów zbrodni niemieckich popełnionych podczas II wojny światowej na narodzie polskim¹¹. W celu informowania opinii publicznej o podjętych działaniach na łamach dziennika stołecznego „Życie Warszawy” zamieszczano informacje dotyczące przebiegu procesu rewindykacji. Publikowane na łamach gazety informacje oraz artykuły podzielono w niniejszym opracowaniu tematycznie, tak aby pokazać najważniejsze obszary: Ziemi Odzyskanych, Austrii, Niemiec, Czechosłowacji oraz ZSRR, z których powracały do stolicy zbiory biblioteczne¹².

1. Rewindykacja księgozbiorów z terenów Ziemi Odzyskanych

Pod koniec 1944 roku, biorąc pod uwagę przesuwanie się frontu wschodniego na zachód, środowisko bibliotekarzy w ramach akcji pruszkowskiej zorganizowało transport zbiorów bibliotek warszawskich. Działania podjęte przez bibliotekarzy – jak pisze Antoni Mężyński – polegały na wybraniu z kilku bibliotek warszawskich najcenniejszych dzieł w celu

⁸ B. Bieńkowska, *Książka na przestrzeni dziejów*, Warszawa 2005, s. 247-248, 254-258. Zob.: S.A. Kondek, *Władza i wydawcy: polityczne uwarunkowania produkcji książek w Polsce w latach 1944-1949*, Warszawa 1993, s. 15-18.

⁹ Zob. J. Łojek, J. Myśliński, W. Władysław, *Dzieje prasy polskiej*, Warszawa 1988, s. 161-162; M. Idem, *Codzienna prasa post-okupacyjna w Polsce Ludowej na podstawie „Życia Warszawy”*, „Naukowy Przegląd Dziennikarski”, 2018, nr 2, s. 115-133; *Życie Warszawy: pismo codzienne: istnieje od 1944 roku*, oprac. E. Waszczuk, Warszawa 1978, s. 8.

¹⁰ B.W., *Mobilizacja książki*, „Życie Warszawy” (dalej: ŻW), 1945, nr 145, s. 3. Zob. m.in.: [b.a.], *Książka*, ŻW, 1945, nr 19, s. 3; T.D., *Książka i gazeta dotrze do wszystkich*, ŻW, 1945, nr 355, s. 5; (J.), *Są wreszcie książki dla wszystkich*, ŻW, 1947, nr 218, s. 5.

¹¹ [b.a.], *Ratujmy mienie kulturalne naszej stolicy*, ŻW, 1945, nr 71, s. 3. Zob. m.in.: [b.a.], *Hitlerowska szajka złodziei*, ŻW, 1945, nr 35, s. 1; [b.a.], *Hitler interesował się skarbami sztuki w Polsce*, ŻW, 1946, nr 19, s. 2; [b.a.], *Złodzieje dzieł sztuki aresztowani*, ŻW, 1946, nr 118, s. 4; [b.a.], *Planowe niszczenie nauki polskiej*, ŻW, 1947, nr 23, s. 7.

¹² Autorka, używając określenia informacja prasowa, adnotacja lub notatka, wskazuje na krótką, zwięzłą, kilkuzdaniową formę prezentacji informacji. Z kolei dłuższe oraz rozbudowane formy określano artykułem.

przewiezienia ich w większości na teren III Rzeszy. W trakcie trwania akcji udało się wywieźć ze stolicy 9 wagonów książek, które zostały zdeponowane w majątku rodziny von Rieselmannów w Garbiczu (Görbitsch) k. Frankfurtu nad Odrą, w Adelina (Adelsdorf) na Dolnym Śląsku, zaś jeden z transportów został przewieziony do Berlina¹³.

W ocenie Cezariusza Skuzy największa „punktowa” akcja zabezpieczenia, a następnie rewindykowania polskich zbiorów miała miejsce w miejscowości Garbicz¹⁴. W maju 1945 roku wyruszyła z Warszawy ekspedycja, której zadaniem było przewiezienie książek ewakuowanych ze stolicy do Garbicza. Zaangażowanie kierownika Wydziału Bibliotek Józefa Janiczka (1900-1976)¹⁵ przyczyniło się do zorganizowania ekspedycji, w skład której weszli Bohdan Korzeniewski (1905-1992)¹⁶ oraz Witold Jabłoński (1901-1957)¹⁷. Po przybyciu na miejsce zespół odkrył, iż najcenniejsze zbiory zostały wywiezione z Garbicza do Moskwy przez Armię Czerwoną. Ocalały księgozbiór bibliotek warszawskich został zapakowany do dwóch wagonów, które 3 czerwca 1945 roku dotarły do stolicy¹⁸. Do Warszawy udało się wówczas przywieść około 40 000 woluminów pochodzących z Biblioteki Uniwersyteckiej, Narodowej oraz ze zbiorów Biblioteki Ordynacji Zamoyskich¹⁹.

Pierwsza informacja dotycząca rewindykacji zbiorów bibliotecznych, która ukazała się na łamach „Życia Warszawy”, pochodzi z początków 1945 roku i dotyczy dzieł bibliotecznych odnalezionych we wspomnianym Garbiczu. Na łamach dziennika 11 kwietnia 1945 roku ukazała się krótka informacja prasowa, w której informowano mieszkańców stolicy o meldunku władz wojskowych skierowanym do Ministerstwa Oświaty, w którym przekazywano wiadomość o znalezieniu w miejscowości Garbicz około 6 wagonów książek, które stanowiły, jak zaznaczono, własność bibliotek warszawskich. Z treści adnotacji wynika, iż książki zostały zabezpieczone, zaś Wydział Bibliotek Ministerstwa Oświaty planował zorganizowanie ekspedycji rewindykacyjnej²⁰. Z kolei po przewiezieniu zbiorów do Warszawy

¹³ A. Mężyński, op. cit., s. 261, 269-270; H. Łaskarzewska, *Losy księgozbiorów...*, op. cit., s. 18. Zbiory wywiezione z Warszawy w poszczególnych wagonach szczegółowo przedstawił M. Łodyński, *Pruszkowska akcja zabezpieczenia warszawskich zbiorów bibliotecznych (1944-1945)*, w: *Walka o dobra kultury Warszawa 1939-1945*, t. 2, red. S. Lorentz, Warszawa 1970, s. 277-280.

¹⁴ C. Skuza, op. cit., s. 107-108.

¹⁵ Józef Janiczek (1900-1976) – nauczyciel, organizator bibliotek. W 1934 r. został mianowany na stanowisko wizytatora do spraw bibliotek Wydziału Oświaty Pozaszkolnej Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Pełniąc funkcję naczelnika Wydziału Bibliotek, aktywnie działał na rzecz rewindykacji zbiorów bibliotecznych. Zob. E. Pawlikowska, *Rzecznik sieci bibliotek publicznych – Józef Janiczek*, w: *Portrety bibliotekarzy polskich*, red. I. Morsztynkiewiczowa, Wrocław 1980 s. 102-113.

¹⁶ Bohdan Korzeniewski (1905-1992) – teatrolog, reżyser. Po ukończeniu studiów na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Warszawskiego rozpoczął pracę w Bibliotece Narodowej. Od 1941 r. był pracownikiem Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. Zob. H. Łaskarzewska, *Bohdana Korzeniewskiego przygoda bibliotekarska*, „Roczniki Biblioteczne”, 52/2008, s. 115-151.

¹⁷ Witold Jabłoński (1901-1957) – sinolog, prof. Uniwersytetu Warszawskiego. W 1939 r. powrócił do kraju z Chin. Podczas okupacji przebywał w Warszawie, gdzie działał w pracy konspiracyjnej Uniwersytetu Warszawskiego. Pod koniec powstania w 1944 r. został wywieziony przez Niemców. Po ucieczce powrócił do Warszawy, gdzie pojął pracę na Uniwersytecie Warszawskim. Zob. J. Chmielowski, *Jabłoński Witold Andrzej (1901-1957)*, w: *Polski Słownik Biograficzny* (dalej: PBS), t. 10, red. K. Lepszy, Wrocław-Warszawa-Kraków 1962-1964, s. 263.

¹⁸ Według C. Skuzy wagony dotarły do Warszawy 1 czerwca 1945 roku. Por. C. Skuza, op. cit., s. 108; A. Mężyński, op. cit., s. 281.

¹⁹ Szczegółowe dane liczbowe Zob. A. Mężyński, op. cit., s. 281; A. Kawecka-Gryczowa, *Ochrona zbiorów Biblioteki Narodowej*, w: *Walka o dobra kultury Warszawa 1939-1945*, t. 1, red. S. Lorentz, Warszawa 1970, s. 238.

²⁰ [b.a.], *6 wagonów książek polskich znaleziono koło Frankfurtu*, ŻW, 1945, nr 99, s. 3.

22 czerwca 1945 roku opublikowano krótką wiadomość informującą o dotarciu do stolicy dwóch wagonów książek pochodzących z Biblioteki Uniwersyteckiej, Biblioteki Narodowej oraz Biblioteki Ordynacji Zamoyskich. Z biblioteki rodowej Zamoyskich udało się odzyskać jak zapisano: „np. korespondencję Jana Zamoyskiego, listy Wyspiańskiego do Rydla i in.”²¹.

Redaktorzy stołecznego dziennika przypomnieli o sukcesie rewindykacji wspomnianych zbiorów bibliotecznych w zamieszczonej 14 lipca 1945 roku krótkiej informacji zatytułowanej: *Powracają zbiory bibliotek warszawskich*²². Zaś szersza relacja prezentująca proces rewindykacji dzieł bibliotecznych, a także przedstawiająca sytuację Biblioteki Narodowej ukazała się na łamach dziennika kilka dni później, tj. 19 lipca 1945 roku. W artykule zatytułowanym: *Biblioteka Narodowa zgromadziła już 300.000 tomów* przedstawiono przebieg procesu rewindykacji: „Już od marca powoli zaczęły wracać zrabowane książki. Ostatnio przybył co prawda mocno przetrzebiony transport z Görbitsch z pod Frankfurtu. Do pracy nad opanowaniem chaosu wśród setek tysięcy tomów stanęła grupka ocalałych z zawieruchy wojennej dawnych pracowników biblioteki. Zgłosili się samorzutnie i nowi ochotnicy do pracy”²³. W publikacji znalazła się także informacja o temat odzyskanych kolekcji: „wracają [...] księgozbiory podręczne, ukazują się piękne książki zbioru Wilanowskiego, ciekawe druki ze zbiorów Horynieckich, Rapperswilskich, Batignolskich – powracają wspaniałe wydawnictwa z zakresu sztuki ze zbiorów Chłędowskiego²⁴, prawie w całości – bogaty księgozbiór Biblioteki Ord[ynacji] Krasieńskich²⁵ i wiele, wiele tysięcy innych dzieł, czasopism i starych druków. Ku wielkiej radości pracowników wysypują się z kilku worków katalogi biblioteczne – niestety w jednej czwartej zaledwie ocalone”²⁶. Dziennikarz także szczegółowo relacjonował mieszkańcom stolicy, jak wyglądała praca przy rewindykowanych zbiorach: „Do dziś jeszcze rozładowuje się worek za workiem, pakę za paką z dziesiątkami tysięcy książek, w napięciu oczekiwania: co jeszcze ocalało? Nikogo nie zraża ani ciężar pak, ani kurz. Ledwie skończy się praca nad jedną partią, już przybywają następne worki książek, które znów trzeba jak najprędzej wyładować i rozmieścić w magazynie”²⁷.

Kolejne księgozbiory pochodzące z bibliotek warszawskich odnaleziono na Dolnym Śląsku. Zespół pracujący pod kierownictwem Ksawerego Świerkowskiego (1897-1979)²⁸ w majątku rodziny von Pfeil w Adelinie (obecnie Zagrodno) odnalazł dzieła pochodzące z bibliotek stolicy wywiezione w ramach akcji pruszkowskiej. W trakcie poszukiwań skład-

²¹ B.W., *Kronika Książki*, ŻW, 1945, nr 170, s. 3.

²² i.g., *Powracają zbiory bibliotek warszawskich*, ŻW, 1945, nr 192, s. 4.

²³ [b.a.], *Biblioteka Narodowa zgromadziła już 300.000 tomów*, ŻW, 1945, nr 197, s. 3.

²⁴ Kazimierz Chłędowski (1843-1920) – historyk-eseista, minister Galicji. Autor kilkunastu powieści m.in.: *Ponitce do kłębka* (1872), *Skrupuły* (1871). Od 1881 r. pracował w administracji rządu Cesarstwa Austriackiego. Zob. S. Wasylewski, *Chłędowski Kazimierz (1843-1920)*, w: PSB, t. 3, red. W. Konopczyński, Kraków 1937, s. 307-308.

²⁵ Na temat losów Biblioteki Ordynacji Krasieńskich podczas II wojny światowej oraz po jej zakończeniu zob. K. Ajewski, *Zbiory artystyczne Biblioteki i Muzeum Ordynacji Krasieńskich w Warszawie. Losy, ludzie znaczenie*, Warszawa 2004, s. 243-275.

²⁶ [b.a.], *Biblioteka Narodowa zgromadziła...*, op. cit., s. 3.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ksawery Świerkowski (1897-1979) – bibliotekarz, historyk książki. Pracował m.in. w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego, Bibliotece Ordynacji Krasieńskich, Bibliotece Narodowej. Od 1 maja 1945 r. rozpoczął pracę w Wydziale Bibliotek Ministerstwa Oświaty, gdzie zajmował się przede wszystkim zabezpieczaniem bibliotek opuszczonych oraz zwrotem wywiezionych przez Niemców zbiorów. Zob. A. Kłossowski, *Świerkowski Ksawery Antoni (1897-1979)*, w: *Słownik pracowników książki polskiej: suplement*, red. I. Treichel, Warszawa-Lódź 1986, s. 214-115.

nic zbiorów wywiezionych przez Niemców Ksawery Świerkowski odnalazł w Legnicy 240 skrzyń dzieł pochodzących z Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy. Poszukiwania zbiorów na Dolnym Śląsku zakończyły się sukcesem, gdyż w pierwszych dniach października do stolicy powróciło z Adelina oraz Legnicy 8 wagonów dzieł bibliotecznych²⁹.

Redaktorzy „Życia Warszawy” w krótkich informacjach prasowych informowali o przebiegu akcji rewindykacyjnej na Dolnym Śląsku oraz o sukcesach polskich badaczy w kwestii zabezpieczania oraz odzyskiwania polskich dóbr kultury. I tak 1 sierpnia 1945 roku przekazano mieszkańcom stolicy wiadomość o odnalezieniu w Legnicy dzieł pochodzących z księgozbioru Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy. Udało się odszukać „ogromnie wartościowe stare druki”, które miały zostać zabezpieczone oraz skatalogowane³⁰. Kolejna wiadomość dotycząca sytuacji odnalezionych w Legnicy zbiorów zamieszczona została w dzienniku 17 sierpnia 1945 roku: wówczas redaktorzy relacjonowali, iż odnalezione dzieła (200 skrzyń książek naukowych) zostaną wkrótce przewiezione do miejskiej Biblioteki Publicznej³¹. Z kolei 26 października 1945 roku ukazała się w dzienniku informacja prasowa, z której czytelnicy stołecznego dziennika dowiadywali się o zbiorach bibliotecznych odnalezionych w Adelinie na Dolnym Śląsku. W notatce: *9 wagonów książek odzyska Warszawa* redaktorzy informowali o odnalezieniu książek pochodzących z bibliotek warszawskich, tj. z Biblioteki Narodowej, Biblioteki Publicznej oraz Biblioteki Uniwersyteckiej³².

Sukcesy polskich bibliotekarzy w trakcie trwania prac nad rewindykacją zbiorów bibliotecznych z terenów Dolnego Śląska zostały szerzej zaprezentowane czytelnikom „Życia Warszawy” 15 listopada 1945 roku w artykule: *Białe kruki Biblioteki Publicznej*. Do biblioteki, jak informowano, przewieziono w 270 skrzyniach ocalały księgozbiór odnaleziony wśród zbiorów legnickich³³. Prezentując czytelnikom zwrócone cenne dzieła, dziennikarz wymienia m.in.: „w pergamin oprawne miniaturowe tomiki wierszy Sarbiewskiego, starodruki z 1682 r. [...], rękopisy Prusa, Kraszewskiego, stare akta grodzkie, dokumenty Towarzystwa Czytelni Warszawskich, [...] bezcenny Estreicher, którego każdy odzyskany tom wywołuje szereg wzruszeń i radości personelu”. Ocalałe zbiory legnickie przyciągały, jak zaznaczono w publikacji, dużą liczbę zainteresowanych czytelników, w związku z tym personel biblioteki pracował sprawnie, aby szybko uporządkować zwrócony księgozbiór celem udostępnienia go czytelnikom³⁴.

2. Rewindykacja z terenu Austrii

Początkowo władze polskie nie miały informacji na temat losów zbiorów bibliotecznych oraz dzieł sztuki wywiezionych na polecenie Adolfa Hitlera przez esesmana Arnhardta. W kwietniu 1945 roku miejsce przechowywania zbiorów ustalił porucznik Bohdan Tadeusz

²⁹ A. Mężynski, op. cit., s. 282; C. Skuza, op. cit., s. 102-104. Szerzej okoliczności zabezpieczania księgozbiorów w Adelinie i Legnicy zostały przedstawione we wspomnieniach B. Horodyskiego, a także w pracy M. Dąbrowskiego. Zob. B. Horodyski, *Na śladach warszawskiej książki*, w: *Walka o dobra kultury Warszawa 1939-1945*, t. 2, s. 385-395; M. Dąbrowski, *Ksawerego Świerkowskiego walka o dobra kultury*, „Roczniki Biblioteczne”, 24/1980, z. 1, s. 119-125.

³⁰ W artykule dawna nazwa miasta Lignica. [b.a.], *Odnaleziony księgozbiór*, ŻW, 1945, nr 210, s. 4.

³¹ (b.), *Coraz więcej książek i czytelników w Miejskiej Bibliotece Publicznej*, ŻW, 1945, nr 226, s. 4.

³² [b.a.], *9 wagonów książek odzyska Warszawa*, ŻW, 1945, nr 296, s. 2.

³³ (B.), *Białe kruki Biblioteki Publicznej*, ŻW, 1945, nr 316, s. 4.

³⁴ Ibidem.

Urbanowicz (1911-1994)³⁵, delegat Ministerstwa Kultury i Sztuki w sprawie rewindykacji zbiorów polskich na terenie Austrii i Bawarii, który po uwolnieniu z obozu jenieckiego w Murnau dotarł do informacji, iż w mieszczącym się w pobliżu zamku Fischhorn znajdują się ukryte polskie dzieła sztuki. Po dokonaniu swego odkrycia porucznik Urbanowicz przystąpił do ustalania z władzami amerykańskiej strefy okupacyjnej formalności związanych z przewiezieniem ocalałych dóbr kultury na terytorium państwa polskiego. Zgodę na prowadzenie prac rewindykacyjnych uzyskał od dowódcy 42 dywizji amerykańskiej stacjonującej w Austrii dopiero 5 października 1945 roku. Jednak, wraz z pomocnikami, już od września 1945 roku wyszukiwał polskie zbiory. Pracę zakończył 16 kwietnia 1946 roku wysłaniem odnalezionych dzieł sztuki oraz zbiorów bibliotecznych do Polski. Transport został skierowany do Warszawy, gdzie dotarł 24 kwietnia 1946 roku³⁶.

Mieszkańcy stolicy 5 marca 1946 roku zostali poinformowani na pierwszej stronie „Życia Warszawy” w szczegółowym artykule o odnalezieniu bezcennych dzieł sztuki zgromadzonych w zamku Fischhorn. Wśród przechowywanych w zamku dóbr kultury polskiej były także zbiory biblioteczne pochodzące z Biblioteki Narodowej, biblioteki oraz archiwum Krasieńskich, a także księgozbiory z bibliotek: Wilanowskiej, Rapperswilskiej, kolekcjonera Dominika Witke-Jeżewskiego (1862-1944)³⁷, jak również zbiory pochodzące z Gołuchowa³⁸, przede wszystkim kolekcje waz antycznych oraz obrazy³⁹.

Temat odnalezionych na terenie Austrii dzieł sztuki był kontynuowany na łamach dziennika pod koniec marca 1946 roku w notatce prasowej zatytułowanej: *500 obrazów z Austrii*, w której zaprezentowano działania Biura Rewindykacji i Odszkodowań w Ministerstwie Kultury i Sztuki⁴⁰. Dziennikarze informowali, iż pracownicy tego biura podjęli działania, aby w kwietniu sprowadzić do Warszawy transport zabytków z Austrii. Wśród dzieł sztuki, które zamierzano przewieźć do kraju, znajdowały się także zbiory biblioteczne, gdyż „uratowano 17.000 najstarszych książek, głównie z Biblioteki Uniwersyteckiej (5.000 tomów), Biblioteki Wilanowskiej (7.000 tomów) i Biblioteki Krasieńskich (1.500 tomów)”⁴¹. Wśród odzyskanych

³⁵ Bohdan Tadeusz Urbanowicz (1911-1994) – prawnik. W 1945 r. został mianowany pełnomocnikiem amerykańskiego Military Government do spraw wysiedlonych Polaków. W tym czasie został pełnomocnikiem Ministerstwa Kultury i Sztuk do sprawy rewindykacji polskich dóbr kultury wywiezionych przez wojsko niemieckie z Polski, a znajdujących się obecnie na terenie Austrii. Zob. I. Huml, *Bohdan Tadeusz Urbanowicz (1911-1994)*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 1994, nr 1-2, s. 209-211.

³⁶ A. Mężyński, op. cit., s. 284-285; C. Skuza, op. cit., s. 133-134; J.R. Kudelski, *Tajemnice nazistowskich grabieży polskich zbiorów sztuki*, Warszawa 2004, s. 71-92. Zob. B.T. Urbanowicz, *Dziennik Fischhornu*, w: *Walka o dobra kultury Warszawa 1939-1945*, t. 2, red. S. Lorentz, Warszawa 1970, s. 334-384.

³⁷ Dominik Witke-Jeżewski (1862-1944) – przedwojenny kolekcjoner grafiki. Zgromadził bibliotekę liczącą około 4 000 tomów. Część swoich zbiorów przekazał przed wybuchem II wojny światowej do Muzeum Narodowego w Warszawie oraz Muzeum Wojska Polskiego. Zob. E. Chwałewik, op. cit., s. 390-392; B. Gadomska, *Dominik Witke-Jeżewski – zapomniany kolekcjoner, niezwykła kolekcja. Przyczynek do dziejów kolekcjonerstwa w Polsce*, „Kronika Zamkowa”, 2005, nr 1-2, s. 153-180.

³⁸ Przed wybuchem II wojny światowej część zbiorów z Gołuchowa na polecenie księżnej Marii Ludwiki Czarotorskiej została przewieziona do domu rodziny Czarotorskich w Warszawie (ul. Kredytowa 12). Na rozkaz Obersturmführera Arnhardta 9 października 1944 r. większość zbiorów wywieziono z Warszawy do Fischhorn. Zob. A. Łuczak, op. cit., s. 257-269.

³⁹ [b.a.], *Skarby sztuki polskiej odnalezione w austriackim zamku Goeringa*, ŻW, 1946, nr 64, s. 1.

⁴⁰ [b.a.], *500 obrazów z Austrii*, ŻW, 1946, nr 90, s. 1.

⁴¹ Ibidem.

dzieł było m.in. także 66 albumów z Gabinetu Rycin BUW oraz część biblioteki książąt Czetwertyńskich licząca 550 woluminów, a także cztery rękopisy Juliusza Słowackiego⁴².

Działania podjęte przez przedstawicieli Ministerstwa Kultury i Sztuki poświęcone rewindykacji zbiorów bibliotecznych z terenu Austrii zakończyły się sukcesem. Dzień po przybyciu transportu z zamku Fischhorn, 25 kwietnia 1946 roku, na łamach dziennika ukazał się artykuł: *12 wagonów ze zbiorami muzealnymi i książkami przybyło wczoraj do stolicy*, w którym informowano o przybyciu do Warszawy 24 kwietnia 1946 roku transportu ze zbiorami bibliotecznymi należącymi do bibliotek warszawskich, a także z dziełami sztuki oraz eksponatami muzealnymi przywiezionymi z Salzburga. Przypomniano także czytelnikom, iż wspomniane dobra kultury polskiej odnalazł w zamku Fischhorn⁴³ w Austrii delegat Ministerstwa Kultury i Sztuki do spraw mienia kulturalnego Bohdan Tadeusz Urbanowicz⁴⁴. Kilka dni później dziennikarze opublikowali kolejny artykuł dotyczący wspomnianych dóbr kultury, w którym przedstawili dalsze losy rewindykowanych dzieł⁴⁵. Redaktorzy gazety informowali, iż dzieła sztuki oraz zbiory biblioteczne powróciły do Muzeum Narodowego w Warszawie, Pałacu w Łazienkach oraz do Biblioteki Krasińskich. Przypomniano także ponownie obywatelską postawę oraz zasługi Bohdana Tadeusza Urbanowicza⁴⁶.

W kolejnych numerach dziennika redaktorzy prezentowali czytelnikom dalsze losy dóbr kultury, które powróciły do kraju w ramach rewindykacji dzieł sztuki we wspomnianym wyżej transporcie. W artykule *Witamy starych znajomych z Zachęty* odnotowano, iż wśród odnalezionych zabytków powróciło „17.000 najstarszych druków z Biblioteki Uniwersyteckiej i [Biblioteki] Narodowej”⁴⁷. Dzieła sztuki, które powróciły do stolicy, można było oglądać na wystawie w Muzeum Narodowym w Warszawie. W artykule znalazły się także uwagi dotyczące przebiegu procesu rewindykacji: „akcja rewindykacyjna była niezwykle mozolna; nie została ona zakończona, eksponatów będzie przybywać coraz więcej”⁴⁸. Kilka dni później został opublikowany na łamach dziennika kolejny artykuł prezentujący czytelnikom dziennika dalszy przebieg procesu rewindykacyjnego na terenie Austrii. Donoszono w nim o transporcie 40 wagonów dzieł sztuki, które ostatnio powróciły do kraju. Wśród nadesłanych dóbr kultury były przeważnie dzieła odnalezione w Austrii przez Bohdana Tadeusza Urbanowicza. Wśród eksponatów zaprezentowanych publiczności za pośrednictwem prasy autor wymieniał także zbiory biblioteczne, zaznaczając, iż do kraju powróciło: „kilkanaście tysięcy rękopisów i książek z XIV-XVI w.”⁴⁹.

20 października 1946 roku na łamach „Życia Warszawy” opublikowano obszerny artykuł *Wśród książek, które chciał mieć Goering*, w którym zaprezentowano sytuację Biblioteki

⁴² Ibidem; A. Mężyński, op. cit., s. 285.

⁴³ W treści artykułu błędnie podano miejscowość, w której znajdował się zamek, redaktorzy napisali Hirszhorn, a poprawnie powinno być Fischhorn. Zob. [b.a.], *12 wagonów ze zbiorami muzealnymi i książkami przybyło wczoraj do stolicy*, ŻW, 1946, nr 113, s. 5.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ [b.a.], *400 skrzyń z rewindykowanymi działami sztuki powróciło do Muzeum Narodowego*, ŻW, 1946, nr 119, s. 4.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ (wr), *Witamy starych znajomych z Zachęty*, ŻW, 1946, nr 141, s. 3.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ (wr), *Jakie dzieła sztuki powróciły ostatnio do stolicy*, ŻW, 1946, nr 144, s. 3.

Narodowej oraz poniesione przez nią w czasie wojny straty⁵⁰. Autor zaznaczał, iż w procesie rewindykacji udało się odzyskać już pewną część przedwojennego księgozbioru: „Nieliczne cenne książki ocalały jedynie dlatego, że powróciły po wojnie z Salzburga, dokąd były sprowadzone przez Obersturmführera Arnhardta, który zawiózł je tam w darze dla [Hermann] Göringa. Większość spłonęła na stosie «auto da fe» z rozkazu Brandkommando”⁵¹. W celu podkreślenia strat, jakich doznała biblioteka podczas wojny, przytoczono opis procesu konserwacji, któremu poddawane były książki, aby mogły powrócić do dawnego stanu: „Wszystkie te nadpalone, zbrudzone albo butwiejące karty podlegają rozlicznym zabiegom mycia, wygładzania, czyszczenia, prasowania i wylepiania – i dopiero wtedy, po różnych łątaninach i klejeniach – zajmują stałe miejsce na półkach biblioteki”⁵². Przytoczone dane statystyczne dotyczące księgozbioru Biblioteki Narodowej, a także przedstawienie stanu, w jakim zbiory biblioteczne powracały do kraju, miały uzmysłowić czytelnikowi, iż niestety nie udało się odzyskać wszystkich cennych dzieł, które wojska niemieckie zniszczyły lub wywiozły z kraju⁵³.

Po przetransportowaniu dzieł sztuki oraz zbiorów bibliotecznych z zamku w Fischhorn nie zakończył się proces odzyskiwania polskich dóbr kultury z terenu Austrii. Władze polskie w połowie 1946 roku uzyskały informację, iż część zbiorów została przed końcem wojny wywieziona z zamku Fischhorn. W związku z tym podjęto dalsze działania w celu odnalezienia polskich dóbr kultury⁵⁴.

3. Rewindykacja z terenu Niemiec

Na terenie Niemiec w amerykańskiej oraz brytyjskiej strefie okupacyjnej prace rewindykacyjne prowadzili Karol Estreicher Młodszy (1906-1984) oraz Jan Morawiński (1907-1949)⁵⁵. W wyniku pracy Karola Estreichera Młodszego 30 kwietnia 1946 roku przybył z Norymbergii do Krakowa ogromny transport dzieł sztuki, w skład którego wchodziły odnalezione elementy ołtarza Wita Stwosza z kościoła Mariackiego w Krakowie oraz wiele cennych zabytków i eksponatów także z instytucji mieszczących się w stolicy. Kolejny transport z odnalezionymi dziełami sztuki dotarł do kraju na przełomie 1946/1947 roku. Wówczas do Polski powróciło 5 wagonów dóbr kultury wywiezionych z Krakowa oraz Warszawy. Z kolei ostatni większy transport (2 wagony) z amerykańskiej strefy okupacyjnej wysłał Karol Estreicher Młodszy do kraju w połowie 1947 roku⁵⁶.

Na temat przebiegu akcji rewindykacyjnej zbiorów bibliotecznych z terenu Niemiec także informowano na łamach dziennika. Na początku lutego 1947 roku ukazał się obszerny artykuł: *Dziela sztuki i książki zrabowane w Polsce*, w którym przypomniano opinii

⁵⁰ Gem., *Wśród książek, które chciał mieć Goering*, ŻW, 1946, nr 289, s. 7.

⁵¹ Ibidem.

⁵² Ibidem.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Zob. C. Skuza, op. cit., s. 134.

⁵⁵ Jan Morawiński (1907-1949) – historyk sztuki, muzeolog. Na początku 1946 r. został wydelegowany przez Ministra Kultury i Sztuki do prowadzenia akcji rewindykacji polskich dóbr kultury w Berlinie. Zob. S. Konarski, *Morawiński Jan (1907-1949)*, w: PSB, t. 21, red. E. Rostworowski, Wrocław-Warszawa-Kraków 1976, s. 695-696.

⁵⁶ Zob. C. Skuza, op. cit., s. 120-125; [b.a.], *26 wagonów odzyskanych dzieł sztuki w drodze z Norymbergii do Warszawy*, ŻW, 1946, nr 118, s. 4.

publicznej, iż odzyskiwanie polskich dóbr kultury trwa nadal, mimo trudności związanych z ich odszukaniem⁵⁷. Jednak – jak donoszono – w wyniku działań delegata Ministerstwa Kultury i Sztuki prof. Karola Estreichera Młodszego, udało się przeprowadzić kolejny zwrot. Wśród zabytków warszawskich powracających do stolicy, oprócz dzieł sztuki, znajdowała się także część biblioteki archeologicznej Muzeum Prehistorycznego, a także 26 skrzyń książek pochodzących z bibliotek warszawskich. W artykule jednak nie doprecyzowano, których księżnic stolicy dotyczył zwrot. Zaznaczono jedynie, iż odzyskane zabytki zostały odnalezione w zamkach i dworach na terenie Bawarii⁵⁸.

W końcu lutego 1947 roku na łamach dziennika kontynuowano temat rewindykacji z terenu Niemiec. Dnia 23 lutego opublikowano artykuł: *Niemieccy historycy sztuki skompromitowani w oczach świata! Profesor Estreicher o ostatnich rewindykacjach*, w którym nawiązywano do dóbr kultury polskiej odnalezionych niedawno na terenie Bawarii. W tekście relacjonowano przebieg konferencji prasowej, w trakcie której prof. Karol Estreicher Młodszy przedstawiał m.in. przebieg procesu rewindykacji na terenie Niemiec, a także wypowiadał się w kwestii współpracy w tej sprawie z przedstawicielami władz brytyjskich oraz amerykańskich⁵⁹. W artykule przytoczono także słowa prof. Karola Estreichera, który wskazał: „Nie ludźmy się, że odzyskamy wszystko! Mimo wszelkich osiągnięć dotychczasowych i spodziewanych dalszych rezultatów w strefie angielskiej i francuskiej (dotąd nietkniętej), nie odnajdziemy wszystkiego, co wywędrowało z Polski. Niemcy wiele zbiorów spalili, rozgrabili. W okresie kapitulacji Rzeszy panował chaos, który pozwolił grasować bezkarnie międzynarodowym szabrownikom. Niemal każda skrzynia, którą odnajdujemy, była już przedtem otwierana. Jeśli dodać do tego olbrzymie straty wojenne, trzeba dojść do wniosku, że nawet najnowocześniejsza akcja rewindykacyjna nie zwróci nam całości naszego dorobku kulturalnego i artystycznego”⁶⁰.

Na temat kolejnych rewindykacji dóbr kultury z terenu Niemiec dziennikarze gazety pisali ponownie już 27 kwietnia 1947 roku. Wówczas ukazała się informacja: *Gobeliny wawelskie, porcelana wilanowska i wiele innych cennych zbiorów przybyło z Niemiec do Polski*, w której informowano, iż przybyły do kraju 2 wagony ze zbiorami dzieł sztuki ze strefy amerykańskiej w Niemczech⁶¹. Wśród odzyskanych obiektów muzealnych, oprócz dzieł sztuki, powróciła biblioteka Erazma Majewskiego (1858-1922)⁶². Zwrócone z terenu Niemiec dzieła sztuki – jak zaznaczono – zostały przewiezione do składnicy zbiorów państwowych, gdzie miały być zinwentaryzowane⁶³.

⁵⁷ [b.a.], *Dzieła sztuki i książki zrabowane w Polsce*, ŻW, 1947, nr 37, s. 3.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ (wr), *Niemieccy historycy sztuki skompromitowani w oczach świata! Profesor Estreicher o ostatnich rewindykacjach*, ŻW, 1947, nr 53, s. 4.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ [b.a.], *Gobeliny wawelskie, porcelana wilanowska i wiele innych cennych zbiorów przybyło z Niemiec do Polski*, ŻW, 1947, nr 114, s. 3.

⁶² Erazm Majewski (1858-1922) – przyrodnik, etnolog, archeolog. Zgromadzone zbiory archeologiczne (30 tys. pozycji) przekazał za życia Warszawskiemu Towarzystwu Naukowemu, zaś biblioteka została podzielona między Katolicki Uniwersytet Lubelski oraz Towarzystwo Naukowe Warszawskie. Zob. Z. Landau, *Majewski Erazm (1858-1922)*, w: PSB, t. 19, red. E. Rostworowski, Wrocław-Warszawa-Kraków 1974, s. 176-178.

⁶³ [b.a.], *Gobeliny wawelskie, porcelana wilanowska...*, op. cit., s. 3.

4. Rewindykacja z terenu Czechosłowacji

Kolejne zbiory biblioteczne z książnic mieszczących się przed wojną w stolicy odnaleziono po zakończeniu działań wojennych na terenie Czechosłowacji. Na zamku Housec w czeskich Sudetach odnaleziono część księgozbioru Biblioteki Sejmu i Senatu. Sprawa zwrotu polskich zbiorów zakończyła się sukcesem i na mocy ustawy rewindykacyjnej z 12 lutego 1946 roku nastąpił ich zwrot. Według informacji Dyrektora Biura Rewindykacji i Odszkodowań Wojennych Alfreda Wiślickiego, z Czechosłowacji udało się przewieźć w listopadzie 1946 roku dzieła pochodzące z Biblioteki Sejmu, Senatu, Instytutu Spraw Społecznych oraz Monopolu Spirytusowego w liczbie 38 000 woluminów⁶⁴.

Pierwsza informacja na temat odnalezienia księgozbiorów bibliotek warszawskich na terenie Czechosłowacji ukazała się na łamach dziennika w artykule *Odzyskane zbiory i zabytki*, opublikowanym 2 lipca 1945 roku, w którym pisano o odnalezieniu cennego księgozbioru Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy w Pradze Czeskiej. Przypomniano, że przed wybuchem powstania Niemcy wywieźli z biblioteki „niezmiernie cenny, jedyny taki w Polsce tej wartości zbiór książek odnoszących się do ruchów społecznych w XIX i pierwszych dziesiątków lat bieżącego stulecia”⁶⁵. Opis zamieszczony na łamach gazety wskazuje, iż informowano wówczas czytelników o odnalezieniu księgozbioru Muzeum Społecznego⁶⁶, który w 1939 roku znajdował się w budynku biblioteki, zaś Niemcy wywieźli go w styczniu 1944 roku⁶⁷. Zgodnie z zapowiedziami w celu dokonania rewindykacji księgozbioru w najbliższych dniach miał udać się do Pragi dyrektor biblioteki Ryszard Przelaskowski (1903-1971)⁶⁸. Prezentując sytuację stołecznych bibliotek, 17 sierpnia 1945 roku redaktorzy w krótkiej informacji prasowej zamieścili przypomnienie, iż do kraju ma zostać przywieziony księgozbiór Muzeum Społecznego, który odnaleziono w Pradze Czeskiej⁶⁹. Kolejne informacje o odnalezieniu księgozbiorów bibliotek warszawskich m.in. Biblioteki Publicznej oraz Biblioteki Sejmowej na terenie Czechosłowacji zostały opublikowane 12 września oraz 25 listopada 1945 roku⁷⁰.

Temat rewindykacji ważnej dla mieszkańców stolicy biblioteki polskiego parlamentu oraz księgozbiorów pochodzących z Muzeum Społecznego, Instytutu Społecznego oraz z Biblioteki Uniwersyteckiej nie został zapomniany w kolejnym roku, tj. 17 oraz 30 maja

⁶⁴ A. Mężyński, op. cit., s. 285-286; C. Skuza, op. cit., s. 109-110.

⁶⁵ [b.a.], *Odzyskane zbiory i zabytki*, ŻW, 1945, nr 180, s. 3.

⁶⁶ Muzeum Społeczne – instytucja powstała w 1921 r., miała zadanie gromadzić i opracowywać materiały archiwalne i biblioteczne dotyczące życia społecznego oraz politycznego Polski. Nowo utworzona instytucja została umieszczona w Bibliotece Publicznej w Warszawie. Zob. T. Szturm de Sztrem, *Muzeum Społeczne 1921-1939*, w: *Z dziejów książki i bibliotek w Warszawie*, red. S. Tazbir, Warszawa 1961, s. 726-736.

⁶⁷ [Przelaskowski R.], *Biblioteka Publiczna m. st. Warszawy: szkic informacyjny w związku z rocznicą ponownego udostępnienia księgozbiorów dla publiczności w dniu 23 listopada 1944 roku*, Warszawa 1945, s. 11.

⁶⁸ Ibidem; [b.a.], *Odzyskane zbiory i zabytki*, ŻW, 1945, nr 180, s. 3. Ryszard Przelaskowski (1903-1971) – historyk, bibliotekarz. Tuż przed wybuchem II wojny światowej został zastępcą dyrektora Biblioteki Publicznej w Warszawie. Po zakończeniu wojny objął urząd dyrektora Biblioteki Publicznej, aktywnie pracując na rzecz odbudowy biblioteki. S. Konarski, *Przelaskowski Ryszard (1903-1971)*, w: PSB, t. 28, red. E. Rostworowski, Wrocław-Warszawa-Kraków 1984-1985, s. 720-722.

⁶⁹ (b.), *Coraz więcej książek i czytelników...*, op. cit., s. s. 4.

⁷⁰ [b.a.], *Odnalezienie biblioteki sejmowej i miejskiej*, ŻW, 1945, nr 252, s. 1.; [b.a.], *Cenny księgozbiór odnaleziono w Czechosłowacji*, ŻW, 1945, nr 326, s. 2.

1946 roku przypominano czytelnikom dziennika o odnalezionych na terenie Czechosłowacji księgozbiorach oraz informowano o przygotowaniach do ich transportu do kraju⁷¹.

5. Rewindykacja z terenu ZSRR

W 1947 roku władze sowieckie dokonały zwrotu dzieł bibliotecznych przejętych przez Armię Czerwoną w Garbiczu. Zbiory te zostały wywiezione przez Rosjan w 1945 roku, a następnie złożone w Bibliotece im. Lenina w Moskwie. Jednak na mocy decyzji władz sowieckich zbiory biblioteczne zwrócono 8 lipca 1947 roku stronie polskiej. Andrzej Mężyński zaznacza, iż zbiory przejęte przez Armię Czerwoną w Garbiczu w większości powróciły do kraju. W toku procesu rewindykacyjnego z Moskwy przewieziono do kraju 21 193 woluminów książek oraz 1981 rękopisów, które zostały wywiezione z bibliotek warszawskich w ramach akcji pruszkowskiej⁷².

Na temat rewindykacji zbiorów bibliotecznych z terenu ZSRR dziennikarze donosili 18 czerwca 1947 roku w obszernym artykule: *Bezcenne dobra kultury wracają do Polski*, w którym informowano, iż 16 czerwca 1947 r. w gmachu ambasady RP w Moskwie w obecności przedstawicieli Ministerstwa Spraw Zagranicznych ZSRR został podpisany akt, na mocy którego „władze radzieckie, na wniosek Biblioteki im. Lenina, przekazały Polsce niezwykle cenne materiały książkowe i rękopiśmienne zrabowane przez Niemców z Biblioteki Narodowej i Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego”⁷³. Wśród przekazanych przez stronę radziecką zbiorów ogółem znalazło się 20 000 książek, 1 000 książek określonych jako „rzadkie”, a także obszerne archiwum Zamoyskich, dla przewiezienia którego – jak zapisano w artykule – były potrzebne dwa wagony. Transport rewindykowanego księgozbioru, zgodnie z planem, miał wyruszyć do Polski w najbliższych dniach⁷⁴.

Na temat dalszych losów przekazanych przez władze ZSRR zbiorów bibliotecznych informowano w krótkiej notatce: *Bezcenny księgozbiór w drodze do kraju*, opublikowanej 6 lipca 1947 roku. Redaktorzy dziennika donosili, iż „zbiór bezcennych ksiąg i rękopisów polskich” przekazany 16 czerwca 1947 roku stronie polskiej wyruszył 4 lipca specjalnym 50-tonowym wagonem do kraju. Za bezpieczeństwo zbiorów bibliotecznych w drodze do kraju odpowiadali przedstawiciele ambasady RP w Moskwie, a także dwóch pracowników radzieckiego Ministerstwa Komunikacji. Zgodnie z ustaleniami, w Brześciu transport dóbr kultury miał odebrać przedstawiciel Ministerstwa Spraw Zagranicznych⁷⁵.

Zakończenie

Analiza zamieszczonych na łamach dziennika „*Życie Warszawy*” materiałów prasowych w latach 1945-1947 pozwala stwierdzić, iż opinia publiczna w pierwszych latach powojennych była informowana na bieżąco o przebiegu procesu rewindykacji warszawskich zbiorów

⁷¹ [b.a.], *Biblioteka sejmowa odnaleziona*, ŻW, 1946, nr 148, s. 3; [b.a.], *Zrabowane urządzenie fabryczne i księgozbiory wracają do kraju*, ŻW, 1946, nr 135, s. 3.

⁷² A. Mężyński, op. cit., s. 281-282; C. Skuza, op. cit., s. 194; D. Matelski, op. cit., s. 170; *Katalog rękopisów i druków wywiezionych przez hitlerowców do Niemiec uratowanych przez Armię Czerwoną i przekazanych Polsce przez Rząd Radziecki*, przedm. S. Skrzyszewski, Warszawa 1948, s. 13-16.

⁷³ [b.a.], *Bezcenne dobra kultury wracają do Polski*, ŻW, 1947, nr 165, s. 2.

⁷⁴ Ibidem.

⁷⁵ [b.a.], *Bezcenny księgozbiór w drodze do kraju*, ŻW, 1947, nr 183, s. 2.

bibliotecznych, praktycznie na każdym jego etapie: począwszy od momentu otrzymania informacji o miejscu odnalezienia zbiorów, ich zabezpieczenia, przygotowania do transportu do kraju, aż do ich przewiezienia do Warszawy (zobacz tabela nr 1). W niektórych sytuacjach w późniejszym czasie publikowano większe artykuły informujące czytelników o dalszych losach odnalezionych dzieł bibliotecznych. Najwięcej informacji oraz artykułów ukazało się w 1945 roku – 11, zaś w kolejnych analizowanych latach kolejno 1946 – 9 oraz w 1947 – 4. Wśród poddanych analizie materiałów dominują niewielką przewagą krótkie informacje prasowe (13), w stosunku do opublikowanych artykułów (10) zamieszczanych na łamach dziennika. Ta niewielka przewaga może wynikać z formy materiałów publikowanych na łamach „Życia Warszawy”, wśród których dominują krótkie informacje prasowe. Ten styl publikowania na łamach dziennika Magdalena Idem określiła „drukowaną tablicą ogłoszeń”⁷⁶. W publikowanych informacjach zazwyczaj podawano czytelnikom podstawowe informacje dotyczące miejsca odnalezienia zbiorów oraz nazwę biblioteki lub instytucji z której zrabowany księgozbiór pochodził. Znacznie rzadziej zamieszczano szczegółowe opisy rewindykowanych zbiorów bibliotecznych, wymieniając konkretne dzieła oraz liczbę rewindykowanych woluminów⁷⁷, jak również sporadycznie zamieszczano opis prac bibliotekarzy przy porządkowaniu rewindykowanych dzieł⁷⁸.

W analizowanych latach wydania gazeta miała najczęściej cztery strony, chociaż zdarzały się wydania liczące sześć lub osiem stron. Zazwyczaj informacje dotyczące rewindykacji zbiorów bibliotecznych publikowano na trzeciej lub czwartej stronie dziennika. Na pierwszej stronie dziennika ukazały się jedynie informacje o odnalezieniu warszawskich zbiorów bibliotecznych na zamku Fischhorn w Austrii oraz o odnalezieniu księgozbiorów warszawskich na terenie Czechosłowacji⁷⁹. Niniejszy artykuł stanowi przyczynek do dalszych badań autorki zmierzających do prześledzenia sposobu prezentowania w prasie polskiej przebiegu rewindykacji dzieł bibliotecznych po zakończeniu II wojny światowej.

⁷⁶ M. Idem, op. cit., s. 123.

⁷⁷ Zob.: B.W., *Kronika...*, op. cit., s. 3; [b.a.], *Biblioteka Narodowa...*, op. cit., s. 3; (B.), *Białe kruki...*, op. cit., s. 4; [b.a.], *500 obrazów...*, op. cit., s. 1; [b.a.], *Bezcenne...*, op. cit., s. 2.

⁷⁸ Zob.: [b.a.], *Biblioteka Narodowa...*, op. cit., s. 3; (B.), *Białe kruki...*, nr 316, op. cit., s. 4.

⁷⁹ [b.a.], *Skarby sztuki...*, op. cit., s. 1; [b.a.], *500 obrazów...*, op. cit., s. 1; [b.a.], *Odnalezienie biblioteki sejmowej...*, op. cit., s. 1.

Tabela nr 1 Wykaz publikacji na temat rewindykacji warszawskich zbiorów bibliotecznych z terenu Ziem Odzyskanych, Austrii, Niemiec, Czechosłowacji, ZSRR publikowanych w dzienniku „Życie Warszawy” w latach 1945-1947.

Lp.	Data publikacji	Miejsce odnalezienia	Rewindykowane zbiory	Liczba rewindykowanych zbiorów	Statusu rewindykacji	Wielkość materiału prasowego	Strona w dzienniku
1.	11 kwietnia 1945 r.	Görbitsch k. Frankfurtu nad Odrą	Blżej nieokreślone zbiory bibliotek warszawskich	6 wagonów	odnalezione	krótka informacja	3
2.	22 czerwca 1945 r.	Görbitsch k. Frankfurtu nad Odrą	Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, Biblioteki Narodowej, Biblioteki Ordynacji Zamoyskich	2 wagony	odzyskane	krótka informacja	3
3.	2 lipca 1945 r.	Praga Czeska	Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy – księgozbiór Muzeum Społecznego	-	odnalezione	artykuł	3
4.	14 lipca 1945 r.	Görbitsch k. Frankfurtu nad Odrą	Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, Biblioteki Narodowej, Biblioteki Ordynacji Zamoyskich	2 wagony	odzyskane	krótka informacja	4
5.	19 lipca 1945 r.	Görbitsch k. Frankfurtu nad Odrą	Biblioteki Narodowej, dzieła z biblioteki Wilanowskiej, Horynieckiej, Rapperswilskie, Battignolskiej, Kazimierza Chłędowskiego, Biblioteki Ordynacji Krasieńskich	-	odzyskane	artykuł	3
6.	1 sierpnia 1945 r.	Legnica	Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy	-	odnalezione	krótka informacja	4
7.	17 sierpnia 1945 r.	Legnica	Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy	200 skrzyń książek naukowych	oczekują na transport	krótka informacja	4
8.	17 sierpnia 1945 r.	Praga Czeska	Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy – księgozbiór Muzeum Społecznego	-	oczekują na transport	krótka informacja	4
9.	12 września 1945 r.	Sudety, Czechosłowacja	Księgozbiory bibliotek warszawskich m.in.: Biblioteki Sejmowej, Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy	-	odnalezione	krótka informacja	1

Lp.	Data publikacji	Miejsce odnalezienia	Rewindykowane zbiory	Liczba rewidykowanych zbiorów	Statusu rewidykacji	Wielkość materiału prasowego	Strona w dzienniku
10.	26 października 1945 r.	Adelin, Dolny Śląsk	Biblioteki Narodowej, Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy, Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie	9 wagonów	przewieziona do Legnicy	krótka informacja	2
11.	15 listopada 1945 r.	Legnica	Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy	270 skrzyń	odzyskane	artykuł	4
12.	25 listopada 1945 r.	Praga Czeska, Rakownik, Czechosłowacja	Bliżej nieokreślone księgozbiory bibliotek warszawskich	-	odnalezione	krótka informacja	2
13.	25 listopada 1945 r.	Zamek Housca, Czechosłowacja	Biblioteki Sejmu i Senatu	-	odnalezione	krótka informacja	2
14.	5 marca 1946 r.	zamek Fischhorn, Austria	Biblioteki Narodowej, Biblioteki Ordynacji Krasieńskich, Biblioteki Wilanowskiej, Biblioteki Rapperswilskie, księgozbiór D. Witke-Jezewskiego	-	odnalezione	artykuł	1
15.	31 marca 1946 r.	Austria	Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, Biblioteki Wilanowskiej, Biblioteki Krasieńskich, zbiór sztychów z dawnego Gabinetu Rycin Stanisława Augusta	około 15 wagonów (obrazów i 17.000 książek)	oczekuje na transport	krótka informacja	1
16.	25 kwietnia 1946 r.	zamek Fischhorn, Austria	Bliżej nieokreślone zbiory bibliotek warszawskich	12 wagonów (muzealia i książki)	odzyskane	krótka informacja	5
17.	1 maja 1946 r.	Zamek Fischhorn, Austria	Biblioteki Krasieńskich	12 wagonów (muzealia i książki)	odzyskane	artykuł	4
18.	17 maja 1946 r.	Nyborgu,	Księgozbiór Instytutu Społecznego w Warszawie, Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego	-	oczekują na transport	artykuł	3
19.	23 maja 1946 r.	zamek Fischhorn, Austria	Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, Biblioteki Narodowej, zbiór rycin Stanisława Augusta	12 wagonów (muzealia i 17.000 książek)	odzyskane	artykuł	3

Lp.	Data publikacji	Miejsce odnalezienia	Rewindykowane zbiory	Liczba rewidykowanych zbiorów	Statusu rewindykacji	Wielkość materiału prasowego	Strona w dzienniku
20.	26 maja 1946 r.	Austria	-	40 wagonów (muzealia i książki) kilkanaście przybyło do Warszawy	odzyskane	artykuł	3
21.	30 maja 1946 r.	Czechosłowacja	Biblioteki Sejmowej	-	odnalezione	krótka informacja	3
22.	30 maja 1946 r.	Nowy Falkenberg i Mimon [Czechosłowacja]	Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy – księgozbiór Muzeum Społecznego	8.891 tomów	odnalezione	krótka informacja	3
23.	20 października 1946 r.	Salzburg	Biblioteki Narodowej	-	odzyskane	artykuł	7
24.	7 lutego 1947 r.	Niemcy	Część biblioteki Muzeum Prehistorycznego, zbiory bliżej nieokreślonych bibliotek warszawskich	5 wagonów (muzealia i książki); wyszczególniono 26 skrzyń książek bibliotek warszawskich	oczekują na transport	artykuł	3
25.	27 kwietnia 1947 r.	Niemcy	Biblioteka prehistoryczna Erazma Majewskiego	2 wagony (muzealia i książki)	odzyskane	krótka informacja	3
26.	18 czerwca 1947 r.	Moskwa, ZSSR	Biblioteki Narodowej, Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie	2 wagony	odnalezione	artykuł	2
27.	6 lipca 1947 r.	Moskwa, ZSSR	Biblioteki Narodowej, Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie	50 tonowy wagon	w drodze do kraju	krótka informacja	2

Źródło: „Życie Warszawy” numery: 1945, nr 99, s. 3; 1945, nr 170, s. 3; 1945, nr 180, s. 3; 1945, nr 192, s. 4; 1945, nr 197, s. 3; 1945, nr 210, s. 4; 1945, nr 226, s. 4; 1945, nr 252, s. 1; 1945, nr 296, s. 2; 1945, nr 316, s. 4; 1945, nr 326, s. 2; 1946, nr 64, s. 1; 1946, nr 90, s. 1; 1946, nr 113, s. 5; 1946, nr 119, s. 4; 1946, nr 135, s. 3; 1946, nr 141, s. 3; 1946, nr 144, s. 3; 1946, nr 148, s. 3; 1946, nr 289, s. 7; 1947, nr 37, s. 3; 1947, nr 114, s. 3; 1947, nr 165, s. 2; 1947, nr 183, s. 2.

Bibliografia

Źródła drukowane

- (B.), *Białe kruki Biblioteki Publicznej*, „Życie Warszawy” (dalej: ŻW), 1945, nr 316, s. 4.
- (b.), *Coraz więcej książek i czytelników w Miejskiej Bibliotece Publicznej*, ŻW, 1945, nr 226, s. 4.
- [b.a.], „*Książka*”, ŻW, 1945, nr 19, s. 3.
- [b.a.], *12 wagonów ze zbiorami muzealnymi i książkami przybyło wczoraj do stolicy*, ŻW, 1946, nr 113, s. 5.
- [b.a.], *26 wagonów odzyskanych dzieł sztuki w drodze z Norymbergii do Warszawy*, ŻW, 1946, nr 118, s. 4.
- [b.a.], *400 skrzyń z rewindykowanymi działami sztuki powróciło do Muzeum Narodowego*, ŻW, 1946, nr 119, s. 4.
- [b.a.], *500 obrazów z Austrii*, ŻW, 1946, nr 90, s. 1.
- [b.a.], *6 wagonów książek polskich znaleziono koło Frankfurtu*, ŻW, 1945, nr 99, s. 3.
- [b.a.], *9 wagonów książek odzyska Warszawa*, ŻW, 1945, nr 296 s. 2.
- [b.a.], *Biblioteka Narodowa zgromadziła już 300.000 tomów*, ŻW, 1945, nr 197, s. 3.
- [b.a.], *Cenny księgozbiór odnaleziono w Czechosłowacji*, ŻW, 1945, nr 326, s. 2.
- [b.a.], *Dzieła sztuki i książki zrabowane w Polsce*, ŻW, 1947, nr 37, s. 3.
- [b.a.], *Gobeliny wawelskie, porcelana wilanowska i wiele innych cennych zbiorów przybyło z Niemiec do Polski*, ŻW, nr 1947, nr 114, s. 3.
- [b.a.], *Hitler interesował się skarbami sztuki w Polsce*, ŻW, 1946, nr 19, s. 2.
- [b.a.], *Hitlerowska szajka złodziei*, ŻW, 1945, nr 35, s. 1.
- [b.a.], *Odnalezienie biblioteki sejmowej i miejskiej*, ŻW, 1945, nr 252, s. 1.
- [b.a.], *Odnaleziony księgozbiór*, ŻW, 1945, nr 210, s. 4.
- [b.a.], *Odzyskane zbiory i zabytki*, ŻW, 1945, nr 180, s. 3.
- [b.a.], *Planowe niszczenie nauki polskiej*, ŻW, 1947, nr 23, s. 7.
- [b.a.], *Ratujmy mienie kulturalne naszej stolicy*, ŻW, 1945, nr 71, s. 3.
- [b.a.], *Skarby sztuki polskiej odnalezione w austriackim zamku Goeringa*, ŻW, 1946, nr 64, s. 1.
- [b.a.], *Złodzieje dzieł sztuki aresztowani*, ŻW, 1946, nr 118, s. 4.
- [b.a.], *Zrabowane urządzenie fabryczne i księgozbiory wracają do kraju*, ŻW, 1946, nr 135, s. 3.
- [b.a.], *Bezcenne dobra kultury wracają do Polski*, ŻW, 1947, nr 165, s. 2.
- [b.a.], *Bezcenny księgozbiór w drodze do kraju*, ŻW, 1947, nr 183 s. 2.
- [b.a.], *Biblioteka sejmowa odnaleziona*, ŻW, 1946, nr 148, s. 3.
- B.W., „*Mobilizacja książki*”, ŻW, 1945, nr 145, s. 3.
- B.W., *Kronika Książki*, ŻW, 1945, nr 170, s. 3.
- Gem., *Wśród książek, które chciał mieć Goering*, ŻW, 1946, nr 289, s. 7.
- Horodyski B., *Na śladach warszawskiej książki*, w: *Walka o dobra kultury Warszawa 1939-1945*, t. 2, red. S. Lorentz, Warszawa 1970, s. 385-395.
- i.g., *Powracają zbiory bibliotek warszawskich*, ŻW, 1945, nr 192, s. 4.
- (J.), „*Są wreszcie książki dla wszystkich*”, ŻW, 1947, nr 218, s. 5.

- Katalog rękopisów i druków wywiezionych przez hitlerowców do Niemiec uratowanych przez Armię Czerwoną i przekazanych Polsce przez Rząd Radziecki*, przedm. S. Skrzyszewski, Warszawa 1948.
- Kawecka-Gryczowa A., *Ochrona zbiorów Biblioteki Narodowej*, w: *Walka o dobra kultury Warszawa 1939-1945*, t. 1, red. S. Lorentz, Warszawa 1970, s. 179-247.
- Łodyński M., *Pruszkowska akcja zabezpieczania warszawskich zbiorów bibliotecznych (1944-1945)*, w: *Walka o dobra kultury Warszawa 1939-1945*, t. 2, red. S. Lorentz, Warszawa 1970, s. 266-282.
- T.D., „*Książka i gazeta dotrze do wszystkich*”, *ŻW*, 1945, nr 355, s. 5.
- Urbanowicz B.T., *Dziennik Fischhornu*, w: *Walka o dobra kultury Warszawa 1939-1945*, t. 2, red. S. Lorentz, Warszawa 1970, s. 334-384.
- (wr), *Jakie dzieła sztuki powróciły ostatnio do stolicy?*, *ŻW*, 1946, nr 144, s. 3.
- (wr), *Niemieccy historycy sztuki skompromitowani w oczach świata! Profesor Estreicher o ostatnich rewindykacjach*, *ŻW*, 1947, nr 53, s. 4.
- (wr), *Witamy starych znajomych z Zachęty*, *ŻW*, 1946, nr 141, s. 3.

Opracowania

- Ajewski K.A., *Niszczenie i grabież państwowych i prywatnych zbiorów muzealnych i artystycznych Warszawy podczas II wojny światowej*, w: *Dokumenty rewindykacyjne polskich dóbr kultury zrabowanych przez Niemców w latach 1939-1944 z archiwum Karola Estreichera jr., największego rewindykatora w historii Europy (1939-1975)*, red. Z.K. Witek, Kraków 2015, s. 427-457.
- Ajewski K., *Zbiory artystyczne Biblioteki i Muzeum Ordynacji Krasińskich w Warszawie. Losy, ludzie znaczenie*, Warszawa 2004.
- Bieńkowska B., *Książka na przestrzeni dziejów*, Warszawa 2005.
- Chmielowski J., *Jabłoński Witold Andrzej (1901-1957)*, w: *Polski Słownik Biograficzny* (dalej: PSB), t. 10, red. K. Lepszy, Wrocław-Warszawa-Kraków 1962-1964, s. 263.
- Chwalewik E., *Zbiory polskie: archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w porządku alfabetycznym według miejscowości ułożone*, t. 2, Warszawa-Kraków 1927.
- Dąbrowski M., *Ksawerego Świerkowskiego walka o dobra kultury*, „*Roczniki Biblioteczne*”, 24/1980, z. 1, s. 111-127.
- Domska A., *Ograniczenia wolności prasy w PRL*, „*Studia Prawno-Ekonomiczne*”, 84/2011, s. 79-100.
- Fuks R., Kania S., *Grabież dzieł sztuki i niszczenie kultury polskiej*, w: *Zbrodnie i sprawcy: ludobójstwo hitlerowskie przed sądem ludzkości i historii*, red. C. Pilichowski, Warszawa 1980, s. 680-691.
- Gadomska B., *Dominik Witke-Jeżewski – zapomniany kolekcjoner, niezwykła kolekcja. Przyczynek do dziejów kolekcjonerstwa w Polsce*, „*Kronika Zamkowa*”, 2005, nr 1-2, s. 153-180.
- Huml I., *Bohdan Tadeusz Urbanowicz (1911-1994)*, „*Biuletyn Historii Sztuki*”, 1994, nr 1-2, s. 209-211.
- Idem M., *Codzienna prasa post-okupacyjna w Polsce Ludowej na podstawie „Życia Warszawy”*, „*Naukowy Przegląd Dziennikarski*”, 2018, nr 2, s. 115-133.

- Kania S., *Stosunek faszyzmu hitlerowskiego do kultury polskiej*, w: *Zbrodnie i sprawy: ludobójstwo hitlerowskie przed sądem ludzkości i historii*, red. C. Pilichowski, Warszawa 1980, s. 656-664.
- Kłossowski A., *Świerkowski Ksawery Antoni (1897-1979)*, w: *Słownik pracowników książki polskiej: suplement*, red. I. Treichel, Warszawa-Łódź 1986, s. 214-115.
- Konarski S., *Morawiński Jan (1907-1949)*, w: PSB, t. 21, red. E. Rostworowski, Wrocław-Warszawa-Kraków 1976, s. 695-696.
- Konarski S., *Przelaskowski Ryszard (1903-1971)*, w: PSB, t. 28, red. E. Rostworowski, Wrocław-Warszawa-Kraków 1984-1985, s. 720-722.
- Kondek S.A., *Władza i wydawcy: polityczne uwarunkowania produkcji książek w Polsce w latach 1944-1949*, Warszawa 1993.
- Kudelski J.R., *Rewindykacje dóbr kultury na Dolnym Śląsku w latach 1945-1949*, „Kwartalnik Historyczny”, 2016, z. 1, s. 71-94.
- Kudelski J.R., *Tajemnice nazistowskich grabieży polskich zbiorów sztuki*, Warszawa 2004.
- Landau Z., *Majewski Erazm (1858-1922)*, w: PSB, t. 19, red. E. Rostworowski, Wrocław-Warszawa-Kraków 1974, s. 176-178.
- Łaskarzewska H., *Bohdana Korzeniewskiego przygoda biblioteczna*, „Roczniki Biblioteczne”, 52/2008, s. 115-151.
- Łaskarzewska H., *Losy księgozbiorów historycznych w latach 1939-1945 i po zakończeniu drugiej wojny światowej*, „Cenne, Bezcenne, Utracone”, 2012, wydanie specjalne, s. 15-26.
- Łojek J., Myśliński J., Władyka W., *Dzieje prasy polskiej*, Warszawa 1988.
- Łuczak A., *Utracone Decorum. Grabież dóbr kultury z majątków ziemiaństwa polskiego w Wielkopolsce w czasie okupacji niemieckiej w latach 1939-1945*, Warszawa-Poznań 2011.
- Matelski D., *Losy polskich dóbr kultury w Rosji i ZSRR: próby restytucji: archiwa, księgozbiory, dzieła sztuki, pomniki*, Poznań 2003.
- Mężyński A., *Biblioteki Warszawy w latach 1939-1945*, Warszawa 2010.
- Myśliński J., *Uwagi o prasie polskiej przełomu XIX i XX w. jako źródle historycznym*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”, 14/1974, z. 1, s. 5-26.
- Pawlikowska E., *Rzecznik sieci bibliotek publicznych – Józef Janiczek*, w: *Portrety bibliotekarzy polskich*, red. I. Morsztynkiewiczowa, Wrocław 1980, s. 102-113.
- [Przelaskowski R.], *Biblioteka Publiczna m. st. Warszawy: szkic informacyjny w związku z rocznicą ponownego udostępnienia księgozbiorów dla publiczności w dniu 23 listopada 1944 roku*, Warszawa 1945.
- Rutowska M., *Straty kulturalne Polski w latach wojny i okupacji hitlerowskiej 1939-1945*, w: *Zbrodnie i sprawy: ludobójstwo hitlerowskie przed sądem ludzkości i historii*, red. C. Pilichowski, Warszawa 1980, s. 732-743.
- Skuza C., *Wojenne i powojenne losy polskich skarbów narodowych*, Toruń 1994.
- Słomkowska A., *Historia dziennikarstwa PRL: (stan – potrzeby – metody badań. Wybrane problemy i tezy)*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej”, 24/1985-1986, z. 1, s. 7-27.
- Straty bibliotek polskich w czasie II wojny światowej*, opr. B. Bieńkowska, Warszawa 1994.
- Szturm de Sztrem T., *Muzeum Społeczne 1921-1939*, w: *Z dziejów książki i bibliotek w Warszawie*, red. S. Tazbir, Warszawa 1961, s. 726-736.
- Wasylewski S., *Chłędowski Kazimierz (1843-1920)*, w: PSB, t. 3, red. W. Konopczyński, Kraków 1937, s. 307-308.
- Życie Warszawy: pismo codzienne: istnieje od 1944 roku*, oprac. E. Waszczuk, Warszawa 1978.